

Sevda XƏLƏFOVA,
Kitabxana fondu və kataloqların
təşkili kafedrasının müəllimi

SİSTEMLİ KATALOQDAN İSTİFADƏNİN **SƏMƏRƏLİLİYİ**

Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində, xalqımızın elmi-texniki, mədəni, ideya-siyasi səviyyəsinin yüksəldiyi və oxucu miqdarının sürətlə artdığı bir dövrdə kitabxana fondlarından daha səmərəli istifadə edilməsi məsələsi mühüm problemlərdən biri kimi qarşıda durur. Kitab fondlarından daha səmərəli istifadə edilməsi sistemli kataloqlardan, onların keyfiyyətindən çox asılıdır.

Kitabxanaların oxucuların tələblərini yüksək səviyyədə ödəməyə başlaması sistemli kataloqun daha məqsəduyğun və keyfiyyətli formalaşmasında özünü göstərir.

Son zamanlar cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər göstərir ki, informasiya vasitələri hadisələri dərindən təhlil etməli, ciddi problemlər qaldırmalı, onların həll edilməsi yollarını təklif etməli, öz məzmunluğu, operativliyi, informasiya zənginliyi ilə oxucuların inandırmalıdır. Bu xarakterik xüsusiyyətləri məlumat vasitəsi kimi sistemli kataloqlara da aid etmək olar.

Əvvəllər M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında hazırlanmış metodik tövsiyələrin əsas məqsədi kitabxanaçılara sistemli kataloqun əməli fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu işin nəticələri oxuculara xidmət işinin keyfiyyətinin və effektivliyinin yüksəlməsinə təsir göstərməkdir.

Son dövrdə kitabxanada fondun məzmununu açan və əsas aparat funksiyasını yerinə yetirən sistemli kataloqların keyfiyyət problemi ön sıraya çəkilmişdir. Məlumdur ki, keyfiyyəti qiymətləndirmədən kataloqların funksional effektivliyi problemini həll etmək mümkün deyil. Bu məqsədlə metodik tövsiyələrin buraxılması, sonra isə onların funksional effektivliyinin qiymətləndirilməsi məqsəduyğundur.

Sistemli kataloqun keyfiyyətinin müəyyənəşdirilməsində əsas məqsəd verilmiş kataloqun keyfiyyət vəziyyəti haqqında məlumatlar əldə etməkdir. Adətən kataloqun keyfiyyəti kataloqun işlədilməsi effektivliyinin bir amilidir.

Kataloqun istifadə edilmə effektivliyi "oxucu-kataloq", "oxucu-kitabxana işçisi-kataloq" sistemi çərçivəsində müəyyən olunur, keyfiyyətin müəyyənəşdirilməsi ilə "kitabxanaçı-kataloq" sistemi daxilində gedir. Bu sistemləri müqayisə edərək görürük kataloqun istifadə edilməsi effektivliyində alınan məlumatları kataloqun keyfiyyətində də almaq olar. Məsələn, bunlar kitabxanada çap əsəri olan, lakin rədd edilmiş oxucu sorğularının təhlili nəticəsində müəyyənəşdirilir. Bu məlumatlar kataloqun keyfiyyət parametrlərinin düzgün qiymətini vermir. Kataloqun keyfiyyəti dedikdə kataloqun müəyyən növlünə xas, lazımi funksiyaları yerinə yetirən xüsusiyyətlərin məcmusu nəzərdə tutulur. İstənilən kataloqun çoxlu sayda xüsusiyyətləri vardır, ancaq keyfiyyəti təyin edən zaman yalnız tələbat xüsusiyyətini nəzərə almaq lazımdır. Kataloqun tələbat xüsusiyyətləri ondan istifadə zamanı meydana çıxır.

Kataloqun keyfiyyətinin ierarxik strukturunu əmələ gətirən ayrı-ayrı xüsusiyyətlər ölçmə və hesablama yolu ilə xüsusiyyətlərin ölçüsü kimi verilir. Bu xüsusiyyətlərinə görə kataloqun keyfiyyət göstəricilərini vahid və kompleks göstəricilərə bölmək olar. Vahid göstəricilər ancaq bir xüsusiyyətə, kompleks göstəricilər isə bir neçə xüsusiyyətə aid edilir. Sistemli kataloqun keyfiyyətini müəyyən edərkən kompleks göstəricilərin aşağıdakı növləri meydana çıxır:

Funksional göstəricilər - kataloqun xüsusiyyətlərinin sayını göstərir, bu, məlumat tələbatçılarının sorğusunu ödəyir.

Fərqli göstəricilər - kataloqun xüsusiyyətlərini sayca xarakterizə edir. Belə ki, bu xüsusiyyətlər məlumat tələbatçısına kataloqdan istifadəyə şərait yaradır.

Estetik göstəricilər - kataloqun xarici xüsusiyyətlərini sayca xarakterizə edir ki, bu da oxucuların estetik tələbatına cavab verir.

Pedaqoji göstəricilərə oxuculara kataloqun təlim-tərbiyə təsirini göstərən xüsusiyyətlər aid edilir. Sistemli kataloqun pedaqoji göstəriciləri kataloqun məzmununu, strukturunu və onda ədəbiyyatın verilməsi metodikasını xarakterizə edir.

Sistemli kataloqdan istifadənin dərəcələri arasında müəyyən fərqlər vardır:

1) Sistemli kataloqun həcmi kitabxananın fondunun həcmindən asılı vəziyyətdədir;

2) Böyük həcmli kataloqlarda başa düşülməsi çətin olan təsnifat cədvəllərindən istifadə edilir;

3) Universal fonların kataloqlarında oxuculara naməlum olan çoxlu anlayışlar verilmişdir, bu da axtarışı çətinləşdirir.

Ümumiləşdirilmiş sadə göstərici 2 tərkib hissədən ibarətdir.

- Kataloqun göstəricisinin oxucunun təhsil səviyyəsinə uyğun olması;

- Əlifba-predmet göstəricisinin mövcudluğu və məsləhət almaq imkanı.

Əyani göstərici sadə göstərici ilə sıx əlaqədardır. Kataloqun xarici və daxili elementlərinin dolğunluğu onun əyaniliyini artırır.

Ümumiləşdirilmiş əyani göstərici 4 tərkib hissədən ibarətdir:

- göstəricidə şöbələrə siyahısı olan cədvəllərin mövcudluğu;

- göstəricidə sistemli kataloq üzrə axtarış alqoritminin mövcudluğu;

- göstəricidə kataloqun əsas şöbələrinin adlarının və indekslərinin mövcudluğu;

- göstəricidə şöbələrə yarım bölmələrinin siyahısı şəklində şkafüstü tərtibatın mövcudluğu.

Fondun tərkibinin açılmasında dolğunluq göstəricisini tapmaq üçün əvvəlcə baza göstəricisinin mənasını ölmək lazımdır. Bu zaman bunlarnəzərə alınır:

a) Kataloq haqqında tələblər: kataloq kitabxananın bütün fondunu, əsas saxlayıcı fondu, ixtisaslaşdırılmış fondları özündə əks etdirir;

b) Kataloqun funksiyaları: xidmət və oxucu. Xidmət funksiyasını yerinə yetirən kataloqlarda maksimal dolğunluq əks etdirilməlidir. Oxucu kataloqlarında çap əsərlərinin əks etdirilməsi məhdudlaşdırılır. Bu məhdudlaşdırmalarla əlaqədar olaraq baza göstəricisinin qiyməti aşağı düşür.

Dəqiqlik göstəricisinin 3 tərkibi var:

- çap əsərinin məzmun indeksinə uyğun gələn dəqiqlik göstəricisi;

- kartoçkaların yerləşdirilməsinin dəqiqlik göstəricisi;

- şifrənin qoyulmasının dəqiqlik göstəricisi.

I göstərici sistemləşdirici tərəfindən təsniflənmənin düzgünlüyünü xarakterizə edir;

II göstəricini müəyyən edərkən kartoçkaların yerləşdirilməsi qaydalarına fikir verilir və qaydaların pozulmasının sayı hesablanır; III göstəricini müəyyən edərkən sistemli kataloqda yerləşdirilmiş kartoçkalarda şifrələrin yazılmasının düzgünlüyü yoxlanılır.

Çoxcəhətli göstərici 2 tərkib hissədən ibarətdir:

- çap əsərinin məzmununun çoxcəhətliliyini göstərən göstərici;

- sistemli kataloqun lazımi sorğu aparatının mövcudluğu göstəricisi.

I göstərici müəyyən edərkən sistemli kataloqda çap əsərlərinin əks etdirilməsinin qanunauyğunluğu təhlil edilir.

II göstəricini müəyyən edərkən sistemli kataloqun sorğu aparatının ayrıclarının dolğunluğu və qanunauyğunluğu təhlil edilir.

Çap əsərinin əks etdirilməsinin operativliyi göstəricisi 2 əsas tərkib hissədən ibarətdir:

- sistemli kataloqda çap əsərinin əks etdirilməsinin operativliyi göstəricisi;

- əlifba-predmet göstəricisində uyğun mövzunun əks etdirilməsinin operativliyi göstəricisi.

Oxucuların kataloqla işi zamanı stol və stulların miqdarının qiymətləndirilməsi üçün hər bir oxucuya işləmək üçün yaxşı şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün kataloqa müraciətlərin orta sayını bilmək lazımdır.

Gigiyena göstəriciləri qrupuna bunlar aiddir:

- kataloqun işıqlandırıcı göstəricisi;

- otağın temperatur göstəricisi;

- kataloqun tozlanması göstəricisi

- kataloq kartoçkalarının təmizliyi və ya köhnəlməsi göstəricisi.

Keyfiyyət göstəricilərinin qiymətini müəyyən etmək üçün aşağıdakı metodlar məlumdur: təcrübi, ekspert, orqonoleptik, sosioloji, hesabı.

Təcrübi metod hadisə və obyektlərin sayını təyin etmək üçün tətbiq olunur.

Ekspert metodu ixtisasçı ekspertlərin təcrübəsinə əsaslanır, daha obyektiv metodlardan istifadə çətinləşdikdə ondan istifadə olunur.

Orqonoleptik metod texniki vasitələr istifadə etmədən hiss orqanlarına əsaslanır. Orqonoleptik metod zamanı bu və ya digər hissələr ancaq hissiyyat orqanları vasitəsilə verilir.

Sosioloji metod tələbatçıların və işçilərin faktiki fikirlərinin təhlilinə əsaslanır. Sosioloji metod zamanı fikirlər yığımı xüsusi anket suallar vasitəsilə əldə olunur.

Hesabi metod hesablamalara əsaslanır. Bu zaman parametrin qiyməti başqa metodlarla tapıla bilər.

Bütün bunların nəzərə alınması sistemli kataloqdan istifadənin səmərəliliyini artırır.

Ədəbiyyat

1. Воронька К.Л. Организация библиотечных фондов и каталогов: Учебник. – М., Книга, 1981. – 328 с

2. Kitabxana kataloqları: Dərslük (tərc.ed.: Ə Ağayev və başq. – B.: Maarif, 1974. – 340 s.

3. Kitabxanaşünaslıq (Kitabxana kataloqları): Dərs vəsaiti/ prof.A.Xələfovun redaktəsi ilə.- B.:Bakı Universiteti, Nəşriyyatı, 1996. – 212 s.

Халифова С.

Эффективность использования систематического каталога

Резюме

Систематический каталог играет важную роль в работе библиотеки. Особенно возрастает роль каталога в условиях централизации библиотек на современном этапе.

В статье указывается, что систематический каталог представляет читателю библиотечные фонды в значительно более узких аспектах.